

فصل دوم

ظهور اسلام، حرکتی تازه در تاریخ بشریت

نزدیک به یک چهارم جمعیت کنونی جهان و افزون بر ۹۹٪ جمعیت ایران را مسلمانان تشکیل می‌دهند. اسلام در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی ما ایرانیان تأثیر بسزایی دارد و بخشی مهمی از هویت ما را تشکیل می‌دهد. بنابراین، به عنوان یک ایرانی و مسلمان، ضرورت دارد که از انگیزه و توانایی لازم برای مطالعه و شناخت تاریخ اسلام، به ویژه دوران صدر اسلام و زندگانی رسول خدا برخوردار بوده و درک کنیم که اسلام در چه شرایطی در عربستان ظهور کرد، چگونه به اقصی نقاط جهان از جمله سرزمین ما گسترش یافت و با ظهور و گسترش آن چه تغییر و تحولی در زندگی انسان‌ها و جوامع به وجود آمد.

در ۱۷ و یا ۱۲ ربیع‌الاول عام الفیل، ۱ نوزادی در خاندانِ محترمِ بنی‌هاشم از قبیلهٔ قریش در مکه زاده شد که او را محمد (ستوده) نام نهادند. این مولود ستوده، پیش از آنکه به دنیا آید، پدرش عبدالله و در شش‌سالگی مادرش آمنه را از دست داد و تحت سرپرستی نخست جدش عبدالمطلب و سپس عمویش ابوطالب تربیت شد و رشد کرد. محمد در چهل‌سالگی به پیامبری مبعوث و پیام‌آور دین اسلام شد. شما در این درس با استفاده از شواهد و مدارک برگرفته از قرآن و سایر منابع و پژوهش‌های تاریخی، اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی شبه‌جزیرهٔ عربستان در آستانهٔ ظهور اسلام، آثار و نتایج تلاش‌های رسول خدا و پیروانش برای دعوت به اسلام و عکس‌العمل دشمنان آنان در طول سیزده ساله دوران بعثت در مکه را بررسی و تحلیل خواهید کرد.

شبه‌جزیرهٔ عربستان در آستانهٔ ظهور اسلام

فعالیت ۱

الف) با استفاده از مطالبی که دبیر در اختیار شما قرار می‌دهد، رویدادهای مهم زندگانی پیامبر اسلام را در دوران پیش از بعثت بر روی نمودار خط زمان نشان دهید.

ب) شما تا کنون شنیده و یا خوانده‌اید که دوران پیش از اسلام در سرزمین عربستان، به عصر جاهلیت معروف شده است. پیش از مطالعهٔ درس، به صورت گروهی، مشخصه‌های عصر جاهلیت را به یاد آورده و یادداشت کنید و پس از تدریس مباحث این قسمت، نوشته‌های خود را بازبینی، اصلاح و تکمیل نمایید.

نقشه شبه‌جزیرهٔ عربستان در دوران پیش از اسلام

شبه‌جزیرهٔ پهناور عربستان با آب و هوایی گرم و خشک در جنوب و جنوب‌غربی فلات ایران قرار دارد. این شبه‌جزیره مسکن دیرینهٔ اعراب است که شاخهٔ مهمی از اقوام سامی را تشکیل می‌دهند.

پیشینهٔ تمدنی: مطالعات مورخان و کاوش‌های باستان‌شناسان در سده‌های ۱۹ و ۲۰م. نشان داد که پیش از میلاد حضرت مسیح علیه‌السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن، واقع در جنوب شبه‌جزیرهٔ عربستان وجود داشته است و فرمانروایانی بر آنجا حکومت می‌کرده‌اند. پس از آن که این تمدن باستانی دچار انحطاط و زوال شد، عدهٔ زیادی از ساکنان آن سرزمین به دیگر نواحی آن شبه‌جزیره مهاجرت کردند.

۱- به معنای سال فیل. علت نام‌گذاری آن این بوده است که در آن سال آبرهه که بر یمن تسلط داشت، با سپاهی فیل‌سوار به قصد ویرانی کعبه به مکه حمله کرد، اما ناکام ماند... بسیاری از مورخان عام‌الفیل را برابر با ۵۷۰م. دانسته‌اند.

جامعه و حکومت: در آستانه ظهور اسلام، ساکنان شبه‌جزیره عربستان را قبیله‌ها و طایفه‌های گوناگون عرب تشکیل می‌دادند و هر یک از آنها بر پایه نسب‌نامه‌هایی که سینه به سینه منتقل شده بود، خود را به یکی از دو دسته قحطانی^۱

نمودار قبیله قریش

(جنوبی) و عدنانی^۲ (شمالی) منسوب می‌کردند. در آن زمان، زندگی چادرنشینی و نظام قبیله‌ای در سرتاسر این سرزمین رواج داشت؛ حتی در معدود شهرهایی مانند مکه، طائف و یثرب نیز با وجود سکونت مردم در خانه‌های ساخته شده از سنگ و گل، نظام قبیله‌ای همچنان استوار و محکم بود. قبیله، یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل به حساب می‌آمد و شامل تمامی مردمی می‌شد که دارای نیای مشترک بودند و با یکدیگر پیوند خونی داشتند. افرادی که پیوند قبیله‌ای آنان به هر دلیلی قطع می‌شد، پشتوانه اجتماعی خود را از دست می‌دادند.

از جمله شاخص‌ترین سنن و ارزش‌های حاکم بر نظام قبیله‌ای، افتخار به حسب^۳ و نسب، احترام به روابط خونی

و خویشاوندی، اطاعت بی‌چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله و پشتیبانی بی‌قید و شرط از هم‌قبیلگان در هر شرایطی بود. وابستگی شدید اعراب به قبیله خود، موجب به وجود آمدن **تعصب یا عصبیت قبیله‌ای** شده بود. تعصب قبیله‌ای، نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی‌های پی‌درپی در شبه‌جزیره عربستان داشت.

ساکنان شبه‌جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام به داشتن برخی صفات و خصلت‌های اخلاقی مانند مهمان‌نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و استقامت در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی معروف بودند؛ البته این صفات و خصلت‌ها در چارچوب ارزش‌ها و سنت‌های زندگی قبیله‌ای آن سرزمین معانی و مفهوم خاص خود را داشت. برای مثال، شجاع به کسی گفته می‌شد که در نزاع‌ها و جنگ‌های فردی و قبیله‌ای که اغلب به قصد انتقام‌جویی و غارت‌گری صورت می‌گرفت، با جرأت و جسارت تمام بجنگد و نهایت بی‌رحمی را از خود نشان دهد. ترس و فرار از برابر دشمن نه تنها برای خود شخص ننگ و رسوایی بزرگی به شمار می‌رفت، بلکه به مجد و شرف قبیله او نیز لطمه سنگین وارد می‌آورد.

یکی از ویژگی‌های نظام اجتماعی عربستان در دوران پیش از اسلام، مقام و منزلت پایین زن بود. در جامعه‌ای که ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود، بسیاری از پدران و خانواده‌ها آرزو داشتند که فرزندانشان پسر باشد تا بتواند بر پشت اسبان بجنگد و از راه جنگ و راهزنی، غنیمت به چنگ آورد. علاوه بر آن، با فرزند پسر عزت و شرافت قبیله حفظ می‌شد. به همین دلیل مردان قبیله فقط به پدران خود افتخار می‌کردند و نه مادران. قرآن به موقعیت حقارت‌آمیز زن در میان اعراب جاهلی اشاره فرموده و آنان را به سبب داشتن چنین عقیده و اخلاقی نکوهش کرده است.

۱- قحطانیان یا قبایل عرب جنوبی (یعنی‌ها) به قحطان، نواده سام، پسر حضرت نوح منسوب هستند.

۲- عدنانیان یا قبایل عرب شمالی، منسوب هستند به عدنان، نواده حضرت اسماعیل فرزند حضرت ابراهیم خلیل که به قولی جد بیستم پیغمبر اسلام نیز است.

۳- حسب به معنای فخر و شرف اجدادی است و منظور از افتخار به حسب، نقل سینه به سینه اقدامات شکوهمند و فخرآفرین قبیله است که با شاخ و برگ فراوان از نسلی به نسلی دیگر منتقل می‌شد تا شکوه و بزرگی قبیله مورد نظر را نشان دهد.

«وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ» (58) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ». «و هرگاه یکی از آنان را به دختر مزده آورند چهره‌اش سیاه می‌گردد در حالی که خشم [و اندوه] خود را فرو می‌خورد، از بدی آن چه بدو بشارت داده شده از قبیلۀ [خود] روی می‌پوشاند، آیا او را با خواری نگاه دارد یا در خاک پنهانش کند و چه بد داوری می‌کنند» (سوره نحل، ۵۹).

به طور کلی هنگام ظهور اسلام، قبیلۀ‌های عرب پراکنده بودند و حکومت فراگیر و قدرتمندی در عربستان وجود نداشت. البته برخی از آنها مانند قبیلۀ قریش به سبب در اختیار داشتن اداره کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و

نزدیک، قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی بر قبایل دیگر داشتند که نمی‌توان آن را به منزله حکومت پایدار برشمرد؛ زیرا این نفوذ و قدرت متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجمی نبود و ثبات لازم را نداشت.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

با یکدیگر همفکری کنید و با توجه به موقعیت جغرافیایی و شرایط اجتماعی شبه‌جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام، چند دلیل برای شکل نگرفتن حکومت فراگیر در آنجا بیان کنید.

اقتصاد و معیشت: وضعیت اقتصادی شبه‌جزیره عربستان به شدت متأثر از موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی آن بود. بخش عمده این شبه‌جزیره را صحراها و صخره‌های خشک و سوزان تشکیل می‌دهند و قبایلی که در این بخش پراکنده بودند، اغلب از طریق دامداری و پرورش معدودی بز و شتر زندگی خود را تأمین می‌کردند. در برخی از مناطق این شبه‌جزیره به دلیل وجود منابع

محدود آب، کشاورزی نیز اندک رونقی داشت. تجارت یکی دیگر از فعالیت اقتصادی رایج در سرزمین عربستان بود که به صورت محدود انجام می‌گرفت. در آستانه ظهور اسلام، بخش عمده‌ای از تجارت داخلی و خارجی این سرزمین در اختیار قبیلۀ قریش بود و بزرگان این قبیلۀ با به راه انداختن کاروان‌های تجاری، ثروت هنگفتی اندوخته بودند.

فعالیت ۲

بررسی شواهد و مدارک

نقشه صفحه را به دقت بررسی نمایید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید:

الف) چه ارتباطی میان موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی عربستان با زندگی اقتصادی ساکنان آنجا وجود داشته است؟
ب) پراکندگی شهرها یا سکونتگاه‌ها در شبه‌جزیره عربستان با ایران و روم در همان زمان چه تفاوتی دارد؟ چند دلیل برای آن ذکر کنید.

پ) مناطقی را که کشاورزی در آنجا رونق داشته است، بر روی نقشه مشخص نمایید.

ت) مهم‌ترین مسیر تجاری شبه‌جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام چه سرزمین‌هایی را به یکدیگر متصل می‌کرد و از چه شهرهای مهمی می‌گذشت؟

علمی خبری نبود؛ حتی تعداد باسوادان مهم‌ترین شهر آن دیار یعنی مکه از تعداد انگشتان دست فراتر نمی‌رفت. آنان از نظر تمدنی نیز فاقد دستاوردهای قابل توجهی بودند و ویژگی‌های زندگی صحرائشینی بر شهرنشینان نیز غلبه داشت. برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت شعر و شاعری بود.

علم و فرهنگ: ساکنان شبه‌جزیره عربستان اگرچه در مجاورت تمدن‌های بزرگ ایران و روم قرار گرفته بودند و با این مراکز تمدنی روابط تجاری داشتند، اما از نظر فرهنگی و تمدنی با جوامع متمدن دنیای آن روز قابل مقایسه نبودند. اعراب در دوران پیش از اسلام به علم و دانش توجه چندانی نداشتند و در سراسر عربستان از مراکز

یک توضیح

قصاید هفتگانه (معلقات سبع)

شعر مهم‌ترین میراث فرهنگی اعراب و شناسنامه آنان در دوران جاهلیت محسوب می‌شد. آنان با شعر سخن می‌گفتند، با شعر رنج و شادی خود را بیان می‌کردند و با شعر با یکدیگر به رقابت برمی‌خاستند و افتخارات و پیروزی‌های قوم و قبیله خود را ثبت می‌کردند و آتش کینه خود را همچنان شعله‌ور نگاه می‌داشتند. شعر چنان ارزش و اعتباری نزد اعراب جاهلی داشت که شعرای بزرگ عرب، سالانه در مکانی گرد می‌آمدند و شعرهای خود را عرضه می‌کردند. برترین شعرهای برگزیده این گردهمایی را بر پرده کعبه می‌آویختند. معلقات سبع (قصاید هفتگانه) از جمله این شعرهای برگزیده و نصب شده بر دیوار کعبه بود. (محمد صلی الله علیه و آله پیامبر رحمت، سید حسن اسلامی، قم، نشر خرم، ۱۳۷۵، ص ۱۶-۱۷).

محل نگهداری و نیایش بت‌های گوناگون تبدیل شده بود. با این حال، از آیین حضرت ابراهیم، اعتقاد به الله به عنوان آفریننده جهان به کلی از دل بت‌پرستان محو نشده بود، و مردم مکه به «الله» به عنوان خدای بزرگ اعتقاد داشتند.

دین و اعتقادات: هم‌زمان با ظهور اسلام، بیشتر ساکنان شبه‌جزیره عربستان به ویژه اهالی شهر مکه بت‌پرست بودند. آنان بت‌های سنگی و چوبی متعددی را می‌پرستیدند و قربانی و نذرهای فراوانی را نثار آنها می‌کردند. در آن زمان، خانه کعبه مانند بیشتر عبادتگاه‌های این شبه‌جزیره، به

فعالیت ۳

جست‌وجو و بررسی شواهد و مدارک

الف) با رجوع به قرآن کریم، ترجمه آیه ۶۱ سوره عنکبوت و آیه ۳ سوره زمر را به دقت بخوانید و بگویید از دیدگاه قرآن: — الله چه جایگاهی در اعتقادات بت‌پرستان داشت؟

— دلیل و توجیه بت‌پرستان برای پرستش و نیایش بت‌ها چه بوده است؟

ب) نقد و ایراد شما بر دلیل و توجیه بت‌پرستان برای پرستش بت‌ها چیست؟

ابراهیمی حج را نیز به جا می‌آوردند، اما آن را با عقاید و مناسک شرک‌آلود آمیخته کرده بودند. البته در کنار بت‌پرستان، معدودی از اعراب بودند که به

یکی دیگر از مشخصات آیین بت‌پرستی بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ بود. آیات متعددی در قرآن مجید هست که دلالت بر این موضوع دارد. بت‌پرستان سنت

بود که قرآن از آن با صفت «جاهلی» یاد کرده است. جاهلی و جاهلیت در اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می‌گرفت و تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود. بنابر این تعریف از جاهلیت، فرهنگ و اخلاق جاهلی تنها به اعراب در دوران پیش از اسلام محدود نمی‌شود، بلکه کمابیش می‌تواند در جوامع مختلف و در زمان‌های متفاوت وجود داشته باشد.

پیروی از حضرت ابراهیم، از پرستش بت‌ها کناره‌گیری می‌کردند و از گوشت قربانی آنها نمی‌خوردند. اینان به حنفاء معروف شدند. علاوه بر آن، در آستانه ظهور اسلام، افراد تعدادی از قبیله‌های عرب به دین‌های یهودیت و مسیحیت گرویده بودند. برخی قبیله‌های یهودی ساکن یثرب و معدود قبیله‌های مسیحی مستقر در نجران از آن جمله‌اند. همچنین برخی شواهد و مدارک، دلالت بر عقیده شماری از اعراب عربستان و به خصوص شهر مکه به آیین مانوی دارد. به طور کلی، زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید، دارای ویژگی شاخصی

فکر کنیم و پاسخ دهیم

نمونه یا نمونه‌هایی از فرهنگ و اخلاق جاهلی را در جامعه خود یا جوامع دیگر شناسایی و به طور مستدل بیان کنید.

غار حرا

بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و دعوت به اسلام
بعثت پیامبر: گفته شده که حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیش از بعثت، اوقاتی از سال به ویژه ماه رمضان را در غار حِرا بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه، به تنهایی می‌گذراند و به عبادت و راز و نیاز به درگاه خداوند می‌پرداخت. در آن زمان، ایشان به داشتن صفات و خصلت‌هایی همچون امانت‌داری، راستگویی، درستکاری، خردمندی، خوش‌رویی و خوش‌خلقی در میان مردم مکه معروف بود. در ۲۷ رجب و یا به قولی در رمضان سالی که آن حضرت به چهل سالگی رسیده بود، در حالی که در غار حِرا به تفکر و تأمل می‌پرداخت، فرشته وحی بر ایشان فرود آمد و با نزول نخستین آیات سوره علق، پیام الهی را بدو رساند. نزول این آیات به منزله پیامبری و آغاز رسالت الهی حضرت محمد صلی الله علیه و آله بود.

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ : إِفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) إِفْرَأُ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (۵)»

بخوان به نام پروردگارت که آفرید. آدمی را از لخته خونی آفرید. بخوان، و پروردگارت ارجمندترین است. خدایی که با قلم آموزش داد و آنچه را آدمی نمی دانست به او آموخت». (سوره علق، آیات ۱-۵)

فعالیت ۴

با بررسی و مطالعه دقیق ترجمه آیات فوق بگویند: الف) هدف و وسیله دعوت الهی در این آیات چیست؟
ب) به نظر شما معنا و مفهوم نخستین آیات نازل شده بر پیامبر، از چه جهتی در تاریخ اسلام اهمیت دارد؟

دعوت به اسلام: پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت کرد. طبیعی است که آن حضرت دعوتش را از خانواده خویش آغاز کرده باشد. به همین دلیل، حضرت خدیجه، حضرت علی علیه السلام که در آن هنگام پیامبر سرپرستی او را برعهده داشت و نیز زیدین حارثه، فرزندخوانده رسول خدا به عنوان نخستین ایمان آورندگان به اسلام شناخته شده اند. روایات دیگری ابوبکر را اولین مسلمان خوانده اند و این روایات با روایات پیشین منافاتی ندارند؛ زیرا خدیجه، علی بن ابی طالب و زید از اعضای خانواده پیغمبر بودند و ابوبکر نخستین کس بیرون از خانواده رسول خدا بود که اسلام آورد.

یک توضیح

«عایشه همسر رسول خدا نقل می کند که امکان نداشت ایشان بی آنکه خدیجه را به نیکی یاد کند و از او نامی ببرد، خانه را ترک کند. ... [پیامبر] فرمود: به خدا قسم بهتر از او نصیبم نکرد. خدیجه هنگامی که دیگران کافر شدند، به من ایمان آورد، آنگاه که دیگران تکذیب کردند، تصدیقم کرد. روزی که دیگران از دارایی خود محروم کردند، مرا در دارایی خود شریک کرد». (أسدالغابه فی معرفه الصحابه، ج ۵، ص ۴۳۸-۴۳۹)

کاوشگری خارج از کلاس

با استفاده از منابع و مطالبی که دبیر در اختیار شما قرار می دهد، درباره نقش حضرت خدیجه در جریان دعوت به اسلام و حمایت هایی که از رسول خدا کرد، مطالبی تهیه و در کلاس ارائه نمایید.
به تدریج تعداد دیگری از مردم مکه که بیشتر از قشرهای جوان، فقیر و مستضعف بودند، دعوت پیامبر را پذیرفتند. آنان به اطراف مکه می رفتند و به دور از چشم مشرکان با رسول خدا نماز می گزاردند.

به تدریج تعداد دیگری از مردم مکه که بیشتر از قشرهای جوان، فقیر و مستضعف بودند، دعوت پیامبر را پذیرفتند. آنان به اطراف مکه می رفتند و به دور از چشم مشرکان با رسول خدا نماز می گزاردند.

جست‌وجو و بررسی شواهد و مدارک

«تأمل در فهرست مسلمانان نخستین نشان می‌دهد که بیشتر آنان شامل دو گروه می‌شدند. یک گروه جوانان متعلق به خاندان بانفوذ و اشرافی قریش و گروه دیگر فقیران و مستضعفان مکه بودند.

... طبیعی است، کسانی که از چهل بالاتر بوده‌اند به حکم طبیعت سن، محافظه‌کار بوده‌اند و به زمان گذشته تعلق داشته‌اند و دست کشیدن و روی گردانیدن ایشان از دین و سنت آباء و اجداد کاری سخت و دشوار بوده است؛ برخلاف جوانان که ذهن و قلبشان بیشتر و بهتر مستعد پذیرفتن افکار و عقاید جدید بوده است. این معنا در همه انقلاب‌های فکری و دینی و اجتماعی کم و بیش صادق است.

اما مستضعفان وضع دیگری داشته‌اند. مقصود از مستضعفان در مکه آن روز، کسانی بودند که برده و یا آزاد کرده به شمار می‌رفتند. دسته دیگری از مستضعفان افرادی بودند که به مناسبتی از قوم و قبیله خود جدا شده و در مکه زندگی می‌کردند. اینان ناچار بودند برای حفظ جان و مال خود تحت حمایت یکی از اشراف یا طایفه‌ها و قبیله‌های آن شهر قرار گیرند و موقعیت و منزلت اجتماعی پایین‌تری داشتند. عمار بن یاسر، مادرش سمیه، بلال بن رباح، ابوذر غفاری و ... از جمله نخستین مستضعفانی بودند که اسلام آوردند» (مأخذ: سیره رسول‌الله، نوشته دکتر عباس زریاب، ص ۱۱۷ — ۱۲۸؛ با اندکی تلخیص).

الف) به نظر شما، آیا دیدگاه نویسنده برای پیشگامی جوانان در پذیرش دعوت رسول خدا، قابل پذیرش است؟ چرا؟
ب) دلیل و استدلال شما برای پیشتازی فقیران و مستضعفان در اسلام آوردن چیست؟

نقشه‌ی تاریخی شهر مکه در دوران بعثت

پیامبر اکرم سه سال پس از بعثت، به فرمان خداوند دعوت خود را آشکار و عمومی کرد. ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فرا خواند.

مخالفت و دشمنی سران مشرک با اسلام: بنا به روایت ابن اسحاق در سیره، عکس‌العمل سران قریش نسبت به دعوت پیامبر در آغاز همراه با ملایمت و بی‌اعتنایی بود، اما هنگامی آن حضرت شروع به نکوهش پرستش‌بت‌ها کرد و پدران و اجداد مشرکان را گمراه و اهل دوزخ خواند، مخالفت و دشمنی آنان شروع شد. گرچه در ظاهر چنین به نظر می‌رسد که احساسات دینی سران مشرک و اعتقاد راسخ آنان به بت‌ها، علت اصلی مخالفتشان با اسلام بوده است؛ اما با بررسی دقیق‌تر شواهد و مدارک متوجه می‌شویم که علل و عوامل مهم‌تر دیگری برای دشمنی با پیامبر و مقابله با

اسلام وجود داشته است. برخی آیات قرآن بیانگر آن هست که مشرکان مکه از آن بیم داشتند که در صورت پیروی از اسلام، موقعیت تجاری و مرکزیت دینی شهرشان متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که در تجارت با سرزمین‌های شمال و جنوب عربستان کسب می‌کردند، محروم بمانند^۱ علاوه بر آن، رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای را نیز نمی‌توان در دشمنی با رسول خدا در مکه نادیده گرفت. برخی از طایفه‌های قریش مخصوصاً بنی‌امیه از اینکه فردی از طایفه بنی‌هاشم به پیامبری رسیده، سخت حسادت می‌کردند.

به هر حال سران مشرک قریش به ویژه با ملاحظه تأکید اسلام بر برابری همه انسان‌ها و گرایش جوانان و مستضعفان

به اسلام، سخت نگران شدند و در صدد مقابله با حضرت محمد و مسلمانان برآمدند. البته دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر و دیگر مسلمانانی که متعلق به طایفه و قبیله نیرومندی بودند، چندان راحت نبود؛ زیرا، ممکن بود به برانگیخته شدن تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای و بروز جنگ و خونریزی بینجامد. از این‌رو، سران مشرک تصمیم گرفتند که هر طایفه، از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری نماید و با افرادی از طایفه خود که اسلام آورده بودند، برخورد کند. مشرکان همچون ابوطالب، بزرگ طایفه بنی‌هاشم را در تنگنا قرار دادند که برادرزاده خود را وادار نماید که از عقایدش دست بردارد و یا او را به آنان بسپارد. ابوطالب نه تنها از حمایت پیامبر

فعالیت ۶

جست‌وجو و بررسی شواهد و مدارک

با استفاده از فهرست سوره‌های قرآن، سوره‌ای که مربوط به ابولهب است را پیدا کنید و ترجمه آن را در کلاس بخوانید.

دست نکشید، بلکه طایفه بنی‌هاشم را به حمایت از آن حضرت فراخواند. همه بنی‌هاشم اعم از مسلمان و غیرمسلمان پذیرفتند و فقط ابولهب که یکی از اشراف ثروتمند مکه بود، از این کار سر باز زد و به دشمنی با رسول خدا برخاست.

یک توضیح

مهاجرت مسلمانان به حبشه

قریش برای آزار و اذیت پیروان مستضعف و بی‌پناه اسلام که از پشتیبانی قبیله و طایفه قدرتمندی برخوردار نبودند، مشکل چندانی نداشتند. از این‌رو، اشخاصی مانند عمار و پدر و مادرش یاسر و سمیه، بلال حبشی و ... که جزو گروه مستضعفان مکه به شمار می‌رفتند، مورد شدیدترین آزار و شکنجه قرار گرفتند. رسول خدا بناچار برای نجات این گروه از مسلمانان از آزار و اذیت مشرکان، در سال پنجم بعثت از آنان خواست که به سرپرستی جعفر بن ابی‌طالب به سرزمین حبشه در آن سوی دریای سرخ مهاجرت کنند. در آن زمان، پادشاهی به نام نجاشی که پیرو دین مسیحیت بود و با مردمش به نیکی و انصاف رفتار می‌کرد، بر آن سرزمین فرمان می‌راند.

۱- سوره قصص، آیات ۵۷-۶۰.

را از نظر اقتصادی و اجتماعی تحریم کنند. تحریم خاندان رسول خدا حدود سه سال طول کشید و در آن مدت آنان با مشکلات و سختی‌های فراوانی گرفتار بودند.

حمایت بنی‌هاشم از پیامبر موجب دلگرمی او و خوشحالی ابوطالب شد. مشرکان که با چنین حمایتی نمی‌توانستند به ایشان آسیب برسانند، سرانجام تصمیم گرفتند بنی‌هاشم

فعالیت ۷

یادآوری و بازخوانی شواهد و مدارک

با توجه به مطالبی که در کتاب مطالعات اجتماعی هشتم خواندید و با راهنمایی دبیر خود به صورت گروهی چند سطر در باره عکس‌العمل بنی‌هاشم در برابر تحریم مشرکان و سرانجام آن بنویسید و در کلاس بخوانید.

می‌میرانند، دعوت می‌کنم». عمده منطق و استدلال مشرکان در برابر پیامبر این بود: ما از آیین، آداب و سنت‌هایی که پدران خویش را بر آن یافته‌ایم، پیروی می‌کنیم. تهمت و استهزاء حربه دیگری بود که مشرکان برای مقابله با پیامبر به آن توسل می‌جستند و ایشان را متهم به سحر و جادوگری می‌کردند.

منطق و استدلال در برابر تقلید کورکورانه: حضرت محمد(ص) پس از آنکه دعوت خود را آشکار و عمومی کرد، با تلاوت آیاتی از قرآن، خطاب به مردم می‌فرمود: «من پیامبر خدا هستم. شما را به پرستش خدای یگانه، ایمان به روز رستاخیز و ترک پرستش بت‌هایی که نه سود می‌رسانند، نه زیان می‌زنند، نه می‌آفرینند و نه روزی می‌دهند، نه زنده می‌کنند و نه

یک توضیح

ابوجهل که دشمنی و لجاجت سرسختانه‌ای با اسلام و رسول خدا داشت، اگر می‌شنید که یکی از اشراف و صاحبان قدرت اسلام آورده است او را سرزنش می‌کرد و می‌گفت: دین پدرت را که از تو بهتر بود، ترک کردی! تو را سفیه و ابله قلمداد خواهیم کرد و رأی و عقیده‌ات را زشت خواهیم شمرد (سیره ابن اسحاق، ص ۲۴۲).

پیامبر و یارانش نشست. با رحلت ابوطالب، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد. آن حضرت، خود اشاره کرده است که «قریشیان مرا آزار نتوانستند کرد تا ابوطالب بمرد» (تاریخ طبری، ج ۳، ص ۸۸۵). با تشدید

در اندیشه پایگاهی جدید برای اسلام: مدتی پس از پایان یافتن تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان در سال دهم بعثت، حضرت خدیجه و ابوطالب دو حامی بزرگ حضرت محمد به فاصله کوتاهی از دنیا رفتند و اندوه سنگینی بر دل

آزار مشرکان، دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو گردید و به بن‌بست رسید. در نتیجه شکل‌گیری چنین شرایطی بود که اندیشهٔ هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت. از این‌رو، رسول خدا در جست‌وجوی یافتن مردمانی که دل‌هایشان آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشند، به تنهایی راهی طائف شد. طائف شهری ثروتمند در نزدیکی مکه بود و بزرگان و اشراف آنجا، روابط اقتصادی گسترده‌ای با سران قریش داشتند. اهالی طائف نه تنها از پیامبر استقبال نکردند، بلکه با بی‌احترامی و اهانت آن حضرت را از شهرشان راندند و ایشان ناگزیر شد با حمایت خواهی^۱ از مُطعم بن عدی، یکی از اشراف مکه به آن شهر بازگردد. پس از آن رسول خدا به تبلیغ اسلام در میان افراد و قبایلی توجه نشان داد که برای مراسم حج و یا انجام کار دیگری به مکه سفر

پرسش‌های نمونه

- ۱ تأثیر عوامل جغرافیایی و اقلیمی را بر وضعیت اقتصادی و مشاغل ساکنان شبه‌جزیرهٔ عربستان به هنگام ظهور اسلام توضیح دهید.
- ۲ مفهوم جاهلیت را شرح دهید و سه مورد از مصادیق فرهنگ و اخلاق جاهلی اعراب در دوران پیش از اسلام را ذکر کنید.
- ۳ دلیل بیاورید که چرا سران قریش در مکه با اسلام و پیامبر به دشمنی و مخالفت پرداختند؟
- ۴ اندیشهٔ خروج از مکه چرا و چگونه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت؟ نمونه‌های دیگری از هجرت‌های مهم در تاریخ ایران را بیان کنید.
- ۵ منابعی را که در این درس به آنها استناد شده، استخراج و در دو دستهٔ منابع دست اول و دست دوم طبقه‌بندی نمایید.
- ۶ نمودار خط زمان رویدادهای مهم تاریخ اسلام از بعثت پیامبر تا هجرت ایشان به یثرب

نمودار خط زمان رویدادهای مهم تاریخ اسلام از بعثت پیامبر تا هجرت ایشان به یثرب

۱- حمایت‌خواهی یا جوار یکی از رسم‌های عرب در عصر جاهلی بود که بر اساس آن فرد یا قبیلهٔ ضعیف در پناه و حمایت فرد یا قبیلهٔ قوی قرار می‌گرفت.

این درس با استفاده از شواهد و مدارک تاریخی، روند شکل‌گیری و عملکرد امت و حکومت نبوی و دگرگونی و تحولاتی را که اسلام در زندگی اعراب مسلمان به وجود آورد، بررسی و تحلیل خواهید کرد.

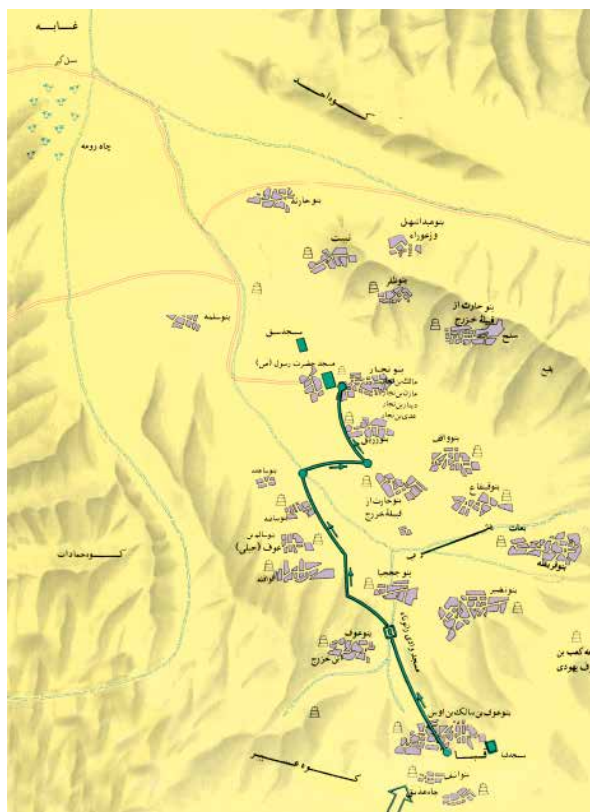
ده سال پایانی از دوران ۲۳ ساله رسالت پیامبر اسلام در مدینه گذشت. در این دوران امت و حکومت اسلامی تحت هدایت و رهبری آن حضرت شکل گرفت و اسلام در سرتاسر شبه‌جزیره عربستان گسترش یافت. شما در

مدینه و ساکنانش هنگام هجرت

فعالیت ۱

با رجوع به یک تقویم هجری بگویید:

- الف) هم اکنون در چندمین سال هجری شمسی یا هجری قمری قرار داریم؟
 ب) چه رویدادی مبنای مبدأ این تقویم به حساب می‌آید؟
 پ) چرا این رویداد، مبنای مبدأ تقویم هجری قرار گرفته است؟

نقشه تاریخی شهر یثرب به هنگام هجرت پیامبر

هجرت رسول خدا و پیروانش از مکه به یثرب که پس از آن مدینه‌النبی نامیده شد، یکی از رویدادهای سرنوشت‌ساز تاریخ اسلام به شمار می‌رود. در نتیجه این رویداد، پیامبر و مسلمانان آرامش و آزادی بیشتر یافتند تا ایمان و عقیده خود را آشکار نمایند و برای برپایی امت و حکومت اسلامی تلاش کنند. مهم‌ترین پرسش‌هایی که در این باره به ذهن یک مورخ یا محقق می‌رسد، عبارتند از:

- چرا یثرب به عنوان مقصد هجرت انتخاب شد؟
- شهر یثرب از نظر اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی چه تفاوتی با مکه داشت؟
- دلایل استقبال یثربیان از دعوت اسلامی و پشتیبانی آنان از پیامبر چه بود؟

یثرب و نظم زندگی در آن: شهر یثرب را تعدادی محله مسکونی تشکیل می‌دادند که کشتزارها و نخلستان‌ها میان آنها فاصله انداخته بود. این محله‌ها بیشتر به دهکده‌هایی شباهت داشتند که در هر یک از آنها اعضای یک قبیله یا طایفه زندگی می‌کردند.

قبیله‌ها و طایفه‌های یهودی و عرب ساکن یثرب نیز از نظر سیاسی پراکنده و مستقل از یکدیگر بودند. منابع تاریخی و متون دینی اشاره‌ای به وجود حکومت و یا سلطه اشراف و سران قبیله‌ها در یثرب نکرده‌اند. همچنان که این شهر فاقد یک مرکز و مکان مشورت و تصمیم‌گیری عمومی مانند دارالندوه در مکه بود.

ساکنان شهر یثرب در دوران جاهلیت، شامل دو گروه یهود و عرب بودند. سابقه حضور یهودیان در یثرب به قرون نخستین میلادی بازمی‌گردد که در پی آزار و اذیت امپراتوری روم، از فلسطین راهی آن‌جا شدند. قبیله‌های عرب آن شهر از جمله دو قبیله بزرگ اوس و خزرج نیز از یمن به آن دیار مهاجرت کرده بودند.

فعالیت ۲

بحث و گفت‌وگو

با بررسی و مقایسه نقشه تاریخی یثرب در صفحه، و نقشه تاریخی مکه در صفحه، درباره تأثیرات متفاوت فضای جغرافیایی این دو شهر بر وضعیت سیاسی آن‌ها گفت‌وگو کنید.

اغلب مردم آن شهر به کشاورزی اشتغال داشتند و از درآمد و رفاه اقتصادی بالایی برخوردار نبودند. همچنین فعالیت‌های تجاری یثربیان خیلی گسترده نبود و برخلاف مکیان، روابط تجاری و سیاسی گسترده‌ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و مناطق عربستان و کشورهای همسایه نداشتند. به لحاظ اعتقادی و دینی، اکثر اعضای قبیله‌های عرب ساکن شهر یثرب پیرو آیین بت‌پرستی بودند. حضور یهودیان در آن شهر، سبب شده بود که بت‌پرستان، اخبار و آگاهی مختلفی درباره تاریخ پیامبران الهی کسب نمایند. آنان همچنین مطالبی از پیروان دین یهود درباره بهشت و جهنم و ظهور پیامبری جدید شنیده بودند.

از آنجایی که مرجع سیاسی قدرتمندی در یثرب وجود نداشت تا به اختلاف‌ها رسیدگی و مانع دشمنی و نزاع شود، هر گاه جنگی میان دو یا چند قبیله پیش می‌آمد، برای مدت طولانی ادامه می‌یافت. مورخان و سیره‌نویسان به رقابت و درگیری پیاپی اوس و خزرج اشاره کرده‌اند. مردم یثرب که از تفرقه و جنگ به ستوه آمده بودند، اندکی پیش از هجرت، در صدد برآمدند شخصی به نام عبدالله بن اُبی را به ریاست خویش برگزینند تا پراکندگی آنان را از میان برداشته و امور شهرشان را نظم و سامان دهد؛ اما این تصمیم، هرگز عملی نشد. یثرب از نظر اقتصادی شهر ثروتمندی به‌شمار نمی‌رفت و جایگاه برجسته‌ای در اقتصاد شبه‌جزیره عربستان نداشت.

فعالیت ۳

استنباط و تحلیل شواهد و مدارک

مطالب فوق را به دقت بخوانید و با راهنمایی دبیر خود به پرسش‌های زیر پاسخ مناسب دهید.
الف) تفاوت‌های یثرب را با مکه را از جهات سیاسی، اقتصادی و دینی در زمان ظهور اسلام از متن درس استخراج و دسته‌بندی نمایید.

ب) استدلال کنید که هر یک از این تفاوت‌ها چگونه زمینه را برای استقبال مردم یثرب از دعوت پیامبر فراهم آورد؟

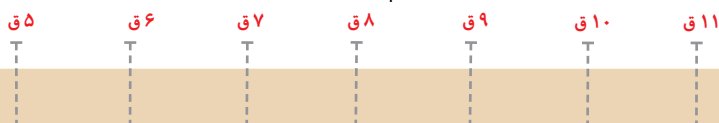
با استفاده از جدول مهم‌ترین رویدادهای مربوط به اسلام در مدینه، نمودار خط زمان پایین صفحه را تکمیل نمایید.

سال وقوع	رویدادهای مهم
۱۲ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه اول میان پیامبر و ۱۲ نفر از مردم یثرب
۱۳ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه دوم میان رسول خدا و گروهی از مردم یثرب
۱ ق	هجرت رسول خدا از مکه به یثرب؛ بنای مسجدالنبی در مدینه؛ عقد پیمان برادری میان مسلمانان؛ انعقاد پیمان‌نامه عمومی مدینه؛ نزول آیات جهاد؛ تشکیل نیروی نظامی مسلمانان؛ رخ دادن چند سربه و غزوه ابواء
۲ ق	غزوه بدر؛ تغییر قبله از بیت‌المقدس به کعبه در مکه؛ ازدواج حضرت فاطمه با علی علیه‌السلام؛ اخراج یهودیان بنی‌قینقاع از مدینه
۳ ق	ولادت امام حسن علیه‌السلام؛ غزوه احد؛ کشتار فجیع مبلغان مسلمان در بئر معونه و رجیع
۴ ق	رویارویی با یهودیان بنی‌نضیر و اخراج آنان از مدینه؛ ولادت امام حسین علیه‌السلام
۵ ق	غزوه دومه‌الجندل؛ غزوه احزاب (خندق)؛ برخورد با یهودیان بنی‌قریظه و دفع خطر آنان
۶ ق	پیمان صلح حدیبیه؛ ارسال نامه به پادشاهان ایران، روم، حبشه و مصر و دعوت آنان به اسلام از سوی پیامبر
۷ ق	غزوه خیبر؛ پیمان صلح با یهودیان ساکن فدک
۸ ق	غزوه موته؛ فتح مکه؛ غزوه حنین
۹ ق	غزوه تبوک؛ ویرانی مسجد ضرار و دفع توطئه منافقان؛ نزول آیات برائت از مشرکان؛ ورود نمایندگان قبایل عرب به مدینه و پذیرش اسلام
۱۰ ق	ادامه ورود نمایندگان قبایل به مدینه و قبول اسلام؛ انجام حجه‌الوداع توسط رسول خدا
۱۱ ق	اجتماع غدیر خم و انتصاب علی علیه‌السلام به جانشینی پیامبر؛ تجهیز سپاه اسامه برای نبرد با رومیان؛ وفات رسول خدا

پیمان عقبه دوم، عمق نفوذ و گسترش اسلام را در یثرب نشان می‌دهد؛ زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های مختلف به‌ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند و به احتمال فراوان آنان نماینده عده دیگری نیز بوده‌اند. این درحالی بود که ساکنان یثرب تا آن زمان ارتباط چندانی با شخص پیامبر نداشتند و نمایندگان آنان نیز تنها ملاقات کوتاهی با آن حضرت داشتند.

ارتباط مردم یثرب با رسول خدا: حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله در در سال ۱۱ بعثت، شش نفر از مردم یثرب را که برای انجام مراسم حج به مکه رفته بودند، به اسلام دعوت کرد. آنان مسلمان شدند و پس از بازگشت به شهر خود به تبلیغ اسلام پرداختند. سال بعد، ۱۲ مرد یثربی، هنگام مراسم حج در مکانی موسوم به عقبه در منا، با پیامبر بیعت کردند که در تاریخ به پیمان عقبه اول معروف شده است. در مراسم حج سال سیزدهم بعثت نیز، ۷۳ مرد و دو زن از اهالی یثرب در عقبه با رسول خدا پیمانی را بستند که به عقبه دوم مشهور است.

نمودار خط زمان اسلام در مدینه

بررسی شواهد و مدارک

بخشی از مفاد پیمان‌های عقبه اول و دوم را به دقت مطالعه کنید و بگویید:

— در پیمان عقبه اول ۱۲ نفر از اهالی یثرب با پیامبر بیعت کردند که: «به خدا شرک نورزند، راهزنی ننمایند، زنا نکنند، فرزندان خود را نکشند، فرزندان نامشروع پدید نیاورند و به خانواده خود منسوب ننمایند و در کارهای خیر از رسول خدا پیروی کنند» (سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۱).

— در پیمان عقبه دوم، پیامبر فرمود: «با شما بیعت می‌کنم که از من دفاع کنید همان‌طور که از زنان و فرزندان خود دفاع می‌کنید، .... پیمان شما، پیمان من است، من از شما هستم و شما از من هستید، با هر کس که شما بجنگید، نبرد می‌کنم و با هر کس که از در صلح و صفا وارد شوید، من نیز صلح می‌کنم» (سیره ابن هشام، ص ۱۴۱).

الف) از مفاد پیمان عقبه اول می‌توان به چه نکته‌هایی درباره وضعیت اجتماعی ساکنان شبه‌جزیره عربستان در آن زمان پی برد؟

ب) محتوای دو پیمان چه تفاوت اساسی با هم دارند؟ علت آن چه می‌تواند باشد؟

پ) پیمان عقبه دوم به لحاظ سیاسی و اجتماعی چه اهمیتی برای پیامبر و مسلمان داشت؟ به نظر شما چرا این پیمان به بیعت‌الحرب معروف شده است؟

هجرت پیامبر و پیروانش از مکه به مدینه

پیمان عقبه دوم، پایگاه امن و مطمئنی را برای اسلام و مسلمانان در یثرب ایجاد کرد. در پی این پیمان، رسول خدا به مسلمانان فرمان داد که به یثرب هجرت کنند. مسلمانان به تدریج راهی آن شهر شدند. بیشتر هجرت‌ها، مخفیانه و برخی آشکار صورت می‌گرفت. در منابع تاریخی، اشاره‌ای به مخالفت و یا مزاحمت قریش نسبت به مهاجران نشده است. برخی از مهاجران به همراه خانواده و بستگان خویش و برخی دیگر با ترک خانواده و بستگان اقدام به مهاجرت کردند. پس از آن تا هنگام فتح مکه در سال ۸ ق. هجرت به مدینه و ترک نکردن آن شهر، یکی از شروط بیعت با پیامبر

و پذیرش دعوت اسلام به شمار می‌رفت.

پیامبر نیز پس از آنکه از دسیسه مشرکان در دارلندوه برای کشتن خود آگاه شد، با فداکاری علی علیه‌السلام مخفیانه از مکه خارج و به سوی یثرب حرکت کرد.

مسلمانان مهاجر بیشتر املاک و دارایی‌های خود را در مکه رها کردند و یا نزد افرادی از هم‌قبیلگان و هم‌پیمانان خود به امانت سپردند. فقط تعداد اندکی موفق شدند که بخشی از دارایی منقول خود را به مدینه ببرند. بیشتر املاک و دارایی‌ها مهاجران مورد دستبرد و غارت مشرکان قرار گرفت و تنها معدودی امانت را حفظ کردند.

نمودار خط زمان اسلام در مدینه

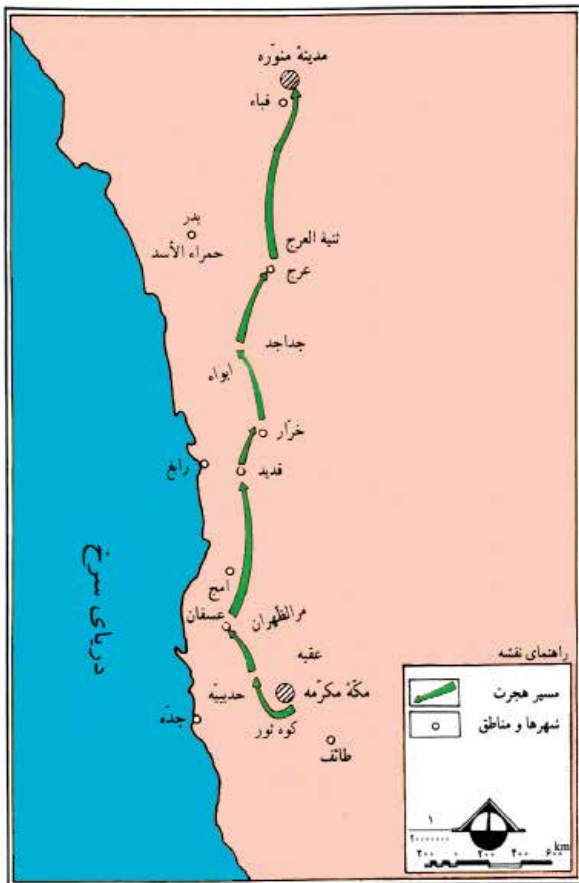
فعالیت ۶

برداشت و تحلیل آزاد از شواهد و مدارک

متن‌های زیر را بخوانید و بگویید چه دلالت و پیام‌هایی می‌تواند برای زندگی فردی و اجتماعی ما داشته باشند؟

۱. «در جریان مهاجرت پیروان اسلام از مکه به مدینه، تعدادی از زنان مسلمان، همسران مشرک خویش را رها کردند و راهی مدینه شدند. پیامبر و مسلمانان مهریه این زنان را به همسران مشرک آن‌ها پرداخت کردند».

۲. «پس از فتح مکه در سال هشتم هجرت، بعضی از مهاجران املاک خویش را طلب کردند، اما پیامبر از آنان خواست که از حق خود گذشت کنند و درصدد طلب اموال گذشته خود برنیایند».

نقشه مسیر هجرت رسول خدا از مکه به مدینه

سکونت مهاجران در مدینه

انصار (مسلمانان اهل مدینه) به گرمی از رسول خدا و دیگر مهاجران استقبال کردند و در منازل خویش پذیرای آنان شدند. پیامبر اندکی پس از ورود به مدینه، قطعه زمینی را که از آن دو یتیم بود برای بنای مسجد خریداری کرد. مسلمانان همگی با اشتیاق فراوان در ساخت مسجد مشارکت ورزیدند. این مسجد بسیار ساده و از سنگ و گل ساخته شده بود. رسول خدا، اتاق‌های کوچکی را در کنار آن برای سکونت خویش در نظر گرفت. آن حضرت همچنین زمین‌هایی را که صاحب نداشت، به مهاجران داد که برای خود خانه بسازند و این غیر از زمین‌هایی بود که انصار به مهاجران بخشیده بودند. برخی از مهاجران بی‌بضاعت نیز در مسجد اقامت گزیدند و به اهل صُغه مشهور شدند. اینان

مسجد النبی در مدینه

به دلیل همجواری با محل سکونت پیامبر، ارتباط نزدیک‌تری با آن حضرت برقرار کردند و همانند نگهبانان ویژه ایشان به شمار می‌رفتند.

برپایی امت و حکومت نبوی

بر مسلمانان، پیروان آیین‌های دیگری مانند یهودیان و بت پرستان نیز در آن جا می‌زیستند. از این رو، رسول خدا، به منظور ایجاد همبستگی میان مهاجران و انصار، هم‌زیستی مسالمت آمیز تمام ساکنان مدینه و تأمین نظم و امنیت در آن شهر، اقدام‌های مهمی انجام داد.

در پی سکونت پیامبر و مهاجران در مدینه، اجتماعی از مسلمانان در این شهر به وجود آمد. اعضای این اجتماع شامل قبیله‌ها و طایفه‌های گوناگونی بودند که برخی از آن‌ها کینه و دشمنی طولانی با هم داشتند. همچنین علاوه

فعالیت ۷

استنباط از شواهد و مدارک

متن زیر را بخوانید و بگویید جدی‌ترین تهدید داخلی که اجتماع پیروان اسلام در دوران پس از هجرت ممکن بود با آن رو به رو شوند، چه بود؟ مسلمانانی که پس از هجرت، در مدینه گرد هم آمده بودند، شامل دو گروه مهاجر و انصار می‌شدند. مهاجران اغلب از قبیله قریش و گروه اعراب شمالی یا عدنانی به شمار می‌رفتند. در مقابل انصار از شاخه اعراب جنوبی یا قحطانی بودند و بیشتر شامل دو قبیله اوس و خزرج می‌شدند که سابقه رقابت و دشمنی دیرینه با یکدیگر داشتند.

نفر از مهاجران و اغلب بین یکی از انصار و یکی از مهاجران برقرار گردید. سیره‌نویسان اسامی اشخاصی را که در نتیجه فرمان رسول خدا با یکدیگر برادر شدند، ثبت کرده‌اند؛ از جمله نوشته‌اند که پیامبر، علی علیه‌السلام را به عنوان برادر خویش برگزید.

پیوند برادری، تحکیم وحدت دینی

پیامبر اکرم در نخستین ماه‌های پس از هجرت به هدف ایجاد هم‌دلی و وحدت دینی میان پیروانش به آنان دستور داد که هر فرد بدون در نظر گرفتن قبیله یا طایفه خود با فرد دیگری پیوند برادری برقرار نماید. این پیوند گاه میان دو

فعالیت ۸

جست و جو و بررسی شواهد و مدارک

الف) ترجمه آیه ۱۰ سوره حجرات و آیه ۱۰۳ سوره آل عمران را بخوانید و بگویید که این آیات به کدام رویداد تاریخی اشاره دارند؟
ب) به نظر شما، چرا پیامبر دستور داد که مسلمانان بدون در نظر گرفتن قبیله یا طایفه خود با یکدیگر پیوند برادری برقرار نمایند؟
پ) دلیل بیاورید که چرا پیوند برادری بر پایه اعتقادات دینی و مساوات اسلامی در نقطه مقابل فرهنگ و ارزش‌های جاهلی قرار داشت؟

خارجی و به خصوص مشرکان مکه روبه‌رو بود. از این رو، رسول خدا در صدد برآمد مدینه را از نظر سیاسی و نظامی متحد سازد و نظم و امنیت را در آن جا برقرار نماید. به همین منظور پیمان‌نامه‌ای را تنظیم کرد و به تأیید مسلمانان و بسیاری دیگر از گروه‌های غیرمسلمان ساکن آن شهر رساند.

پیمان‌نامه عمومی مدینه

وجود قبیله‌ها و طایفه‌های پراکنده با عقاید دینی گوناگون و پیشینه‌ای آکنده از اختلاف و درگیری، همواره تهدیدی جدی برای آرامش و امنیت مدینه به شمار می‌رفت. از سوی دیگر، این شهر به‌عنوان پایگاه اسلام، با خطر جدی حمله دشمنان

پیمان‌نامه، حقوق و مسئولیت‌های هر یک از گروه‌های مسلمان و غیرمسلمان و چگونگی ارتباط آن‌ها را با یکدیگر مشخص می‌کرد. پیمان‌نامه عمومی یا به قول امروزی‌ها قانون اساسی مدینه، مهم‌ترین اقدام پیامبر برای تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی منسجمی در چارچوب دین اسلام به شمار می‌رود. این

فعالیت ۹

بررسی و تحلیل شواهد و مدارک

به چهار گروه تقسیم شوید، بندهایی از پیمان‌نامه مدینه را بخوانید و به پرسش‌های مربوط به گروه خود پاسخ مناسب دهید. این نوشته، پیمان‌نامه‌ای است از محمد فرستاده خدا، تا در میان مؤمنان و مسلمانان قبیله قریش (مهاجران) و مردم یثرب و کسانی که پیرو مسلمانان شوند و به آنان بپیوندند و با ایشان در راه خدا پیکار کنند به اجرا درآید.

— آنان در برابر دیگر مردمان یک امت هستند.

— پیروان اسلام نباید مسلمانی را در پرداخت خون‌بها یا فدیة سنگین، تنها گذارند.

— هیچ مؤمنی نباید بر ضد مؤمنی با دیگران هم‌پیمان شود.

— همه مؤمنان پرهیزگار باید در برابر هر مسلمانی که ستم کند یا با ستمگری چیزی از ایشان بخواهد و یا آهنگ دشمنی و تباهی میان مؤمنان را در سر بپرواند، یکپارچه به ستیز برخیزند، هر چند وی فرزند یکی از ایشان باشد.

— پناه خدا برای همگان یکسان است و فرودست‌ترین مسلمانان، می‌تواند کافران را پناه دهد.

— آشتی همه مؤمنان یکی است و به هنگام پیکار در راه خدا، هیچ مؤمنی نباید جدا از مؤمن دیگر، با دشمن آشتی نماید.

— هرگاه شما مسلمانان در کاری گرفتار اختلاف شدید، داوری آن را به خدا و محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله واگذار کنید.

— هر کس از یهود از ما پیروی کند، بی‌هیچ ستم و تبعیض، از یاری و برابری برخوردار خواهد شد؛ دین یهود از آن ایشان و دین مسلمان از آن مسلمانان است؛ مگر کسی که با پیمان‌شکنی ستم کند.

— در پیکار با دشمنان، هزینه یهود بر عهده خود آنان و هزینه مسلمانان بر عهده خودشان خواهد بود.

— هم‌پیمانان باید علیه کسی که به شهر یثرب بتازد، به یاری هم بشتابند.

— هیچ کس نباید به قریش و یاران ایشان پناه دهد.

— درون مدینه برای پذیرندگان این پیمان‌نامه منطقه امن و حرم است.

— هرگاه میان متعهدان این پیمان‌نامه، رویدادی ناگوار و یا ناسازگار که خطر تباهی داشته باشد، رخ دهد، بی‌گمان برای رهایی از آن باید به خدا و پیامبر روی آورید.

گروه ۱: چرا برخی از محققان این پیمان‌نامه را به‌عنوان قانون اساسی مدینه‌النبی نامیده‌اند؟

گروه ۲: حقوق و مسئولیت‌هایی که در این پیمان‌نامه برای مسلمانان ذکر شده، چه تفاوتی با حقوق و مسئولیت‌های آنان در دوره جاهلی داشت؟

گروه ۳: حقوق و مسئولیت‌هایی که این پیمان‌نامه برای غیرمسلمانان به رسمیت شناخته، برچه پایه و اصولی استوار بود؟

گروه ۴: جایگاه و موقعیت پیامبر از نظر حق حاکمیت و قدرت سیاسی و قضایی در این پیمان‌نامه چگونه تعریف شده بود؟

۱- شهری که به‌عنوان حرم یا منطقه امن اعلام می‌شد، دارای محدودیت‌های ویژه‌ای از قبیل ممنوعیت جنگ و خونریزی به غیر از وضعیت دفاعی منع قطع درختان، عدم تعدی به پناهندگان، حرمت

مسافران و... بود؛ پیامبر پس از تنظیم پیمان‌نامه به تعدادی از باران خود مأموریت داد که حدود حرم مدینه را نشانه‌گذاری نمایند.

همان گونه که بیان شد، پیمان‌نامه مدینه، سرآغازی بر تأسیس امت و حکومت اسلامی بود، پس از آن با نزول تدریجی آیات مربوط به جهاد، خمس، زکات، جزیه و ... نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اسلام و الگوی حکومتی پیامبر کامل شد.

مخالفت و دشمنی با امت و حکومت نوپای اسلامی

با وجود تلاش‌های رسول خدا برای اتحاد سیاسی و همزیستی مسالمت‌آمیز ساکنان مدینه، برخی از افراد و گروه‌های این شهر در برابر اسلام موضع‌گیری کرده و فتنه و آشوب نمودند. سرآمد آنان، منافقان و یهودیان بودند. علاوه بر آن، برخی از بت‌پرستان نیز از دستورات پیامبر سرپیچی کردند و مانع اسلام آوردن اعضای قبیله و طایفه خود شدند.

جریان نفاق در برابر اسلام

آیات قرآن، کتاب‌های سیره و منابع حدیثی به برخی از خصوصیات و رفتارهای منافقان اشاره کرده‌اند. سردسته آنان عبدالله بن ابی بود که پیش از هجرت گروه‌هایی از مردم یثرب قصد داشتند او را به ریاست شهرشان برگزینند. او که

در میان قوم خویش جایگاه رفیعی داشت، پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر به ظاهر مسلمان شد؛ اما رد پای او در بسیاری از فتنه‌ها و آشوب‌ها آشکار است. هنگامی که رسول خدا برای محاصره یهودیان بنی‌نضیر حرکت کرد، وی، آنان را به مقاومت در برابر مسلمانان ترغیب نمود و وعده یاری به آنها داد، اما به وعده خود عمل نکرد. سردسته منافقان همچنین می‌کوشید که انصار را علیه مهاجران تحریک نماید. او حتی در غزه‌های اُحد و تبوک، به همراه طرفدارانش از سپاه اسلام جدا شد و در نبرد شرکت نکرد.

تقابل یهودیان با مسلمانان

اگرچه رسول خدا با قوم یهود در مدینه پیمان صلح و اتحاد بسته بود، اما برخی از سران یهودی به خصوص رؤسای سه قبیله بزرگ آنان^۱ پیمان شکستند و با پیامبر و مسلمانان همکاری نکردند. حتی تعدادی از مردان سرشناس آنان با رسول خدا درشتی و جدل می‌نمودند. یهودیان از هیچ کوششی برای زنده کردن کینه و دشمنی میان مسلمانان دریغ نمی‌کردند. یکی از شاعران یهودی اشعاری درباره جنگ بُعث^۲ سرود که چنانچه پیامبر دخالت نمی‌کرد، تبدیل به فتنه‌ای بزرگ میان اوس و خزرج می‌شد.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما، چرا شاعر یهودی اشعاری درباره جنگ بُعث سرود؟

تداوم دشمنی مشرکان مکه با اسلام

پس از هجرت پیامبر و یارانش به مدینه، مشرکان قریش همچنان بزرگ‌ترین و سرسخت‌ترین دشمنان دعوت اسلامی باقی ماندند. قریش همچنین با بسیاری از قبیله‌های شبه‌جزیره عربستان و به‌طور خاص منطقه حجاز روابط سیاسی و تجاری داشت و می‌توانست آن‌ها را علیه مسلمانان تحریک کند. بنابراین، در سال نخست هجری، به دنبال نزول آیات

به هر حال، با دسیسه‌گری‌های یهودیان علیه مسلمانان، کانون خطری در برابر اسلام و حاکمیت آن در مدینه به شمار می‌رفت. از این‌رو، پیامبر ناگزیر از برخورد با قبیله‌های پیمان‌شکن و توطئه‌گر یهودی شد و طی سه لشکرکشی و محاصره نظامی به حضورشان در مدینه پایان داد. علاوه بر آن، تغییر قیله مسلمانان از بیت‌المقدس به سوی مکه، یکی دیگر از اقداماتی بود که به فرمان الهی و در پی بهانه‌جویی یهودیان انجام گرفت.

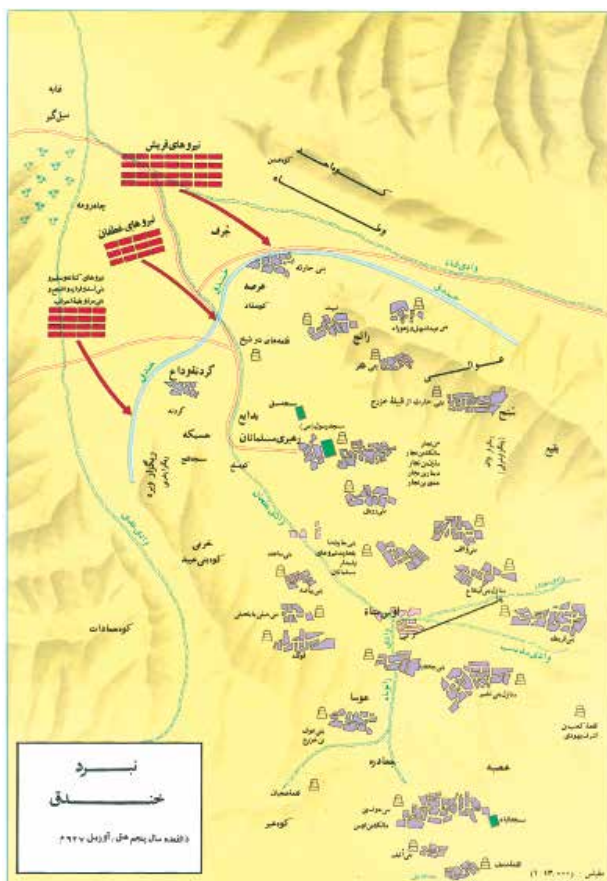
۱- بنی‌قینقاع، بنی‌نضیر و بنی‌قریظه

۲- جنگ بُعث یکی از جنگ‌های طولانی و خونین میان اوس و خزرج در دوران پیش از اسلام بود.

قریش وارد آورد و قدرت و موقعیت آنان را در منطقه حجاز تضعیف کرد. پس از آن، ساکنان آن منطقه گرایش بیشتری به رسول خدا و اسلام نشان دادند.

در سال‌های سوم و پنجم هجرت، سپاهی بزرگ از جنگجویان قبیله قریش و قبیله‌های هم‌پیمان آن، به قصد جبران شکست بدر و نابودی اسلام راهی مدینه شدند. فرماندهی سپاه قریش در این لشکرکشی‌ها به عهده ابوسفیان یکی از سران مشرک مکه بود. مشرکان در غزوه احد به موفقیتی نسبی دست یافتند، اما در جنگ خندق یا احزاب با وجود اینکه تمام نیرو و امکانات مادی و معنوی خود را بسیج کرده بودند، ناکام ماندند.

جهاد^۱، رسول خدا تصمیم به تشکیل نیروی دفاعی گرفت. در اواخر همان سال مسلمانان چندین عملیات کوچک نظامی و اطلاعاتی در خارج از مدینه انجام دادند. یکی از اهداف این عملیات‌ها، تهدید مسیر تجارت مشرکان مکه به شام و کسب غنیمت بود؛ زیرا آنان اموال مهاجران مسلمان را تصرف کرده بودند. در نتیجه تداوم سیاست تعقیب کاروان‌های تجاری قریش توسط مسلمانان، سرانجام در سال دوم هجرت جنگ بزرگی میان سپاه اسلام و لشکریان مشرک در مکانی موسوم به بدر صورت گرفت. در این جنگ، حدود ۳۰۰ رزمنده مسلمان بر ۹۵۰ جنگجوی قریشی پیروز شدند. غزوه بدر ضربه سنگین و جبران‌ناپذیری بر

صف آرای مشرکان و مسلمانان در جنگ خندق

کاوش خارج از کلاس

با استفاده از مطالب و منابعی که دبیر در اختیار شما قرار می‌دهد. در باره یکی از غزوه‌های بدر، احد، بنی‌نضیر، خندق، بنی‌قریظه، خیبر، مؤته، فتح مکه، حنین و تبوک، مطالعه و تحقیق کنید و علل و دلایل، نتیجه نظامی و آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی هر جنگ را استخراج و فهرست کنید.

۱- «به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل گردیده، اجازه جهاد داده شده است؛ چراکه مورد ستم قرار گرفته‌اند و خداوند بر باری آن‌ها تواناست. همان‌ها که از خانه و شهر خود به ناحق رانده شدند، جز اینکه می‌گفتند: پروردگار ما خدای یکتاست...» (سوره حج، آیات ۳۹ و ۴۰)

گسترش و تحول امت و حکومت پیامبر

عقب‌نشینی قریش در جنگ خندق و کاهش فعالیت‌های نظامی آنان علیه اسلام، زمینه مساعدی را برای رسول خدا به وجود آورد که نفوذ خود را بر قبیله‌های اطراف مدینه و منطقه حجاز گسترش دهد. در نتیجه اقدامات تبلیغی و تحرکات نظامی مسلمانان، اسلام به مناطق خارج از مدینه نفوذ کرد و محدوده حکومت پیامبر وسعت بیشتری یافت.

صلح حدیبیه و آشکار شدن گرایش‌های جهان‌شمول اسلام

در ذی‌القعدة سال ششم هجری، پیامبر به همراه جمعی از مسلمانان لباس احرام پوشید و برای انجام مراسم حج راهی مکه شد. مشرکان قریش مانع ورود آن حضرت و پیروانش به مکه شدند، اما در حدیبیه^۱ با پیامبر پیمان صلح بستند که به مدت ده سال میان دو طرف جنگ و خونریزی نباشد. قرآن این صلح را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده و گفته شده که سوره فتح در باره این رویداد تاریخی نزول یافته است.

فعالیت ۷

بررسی شواهد و مدارک

بندهایی از پیمان صلح حدیبیه را بخوانید و استدلال نمایید که چرا آثار و نتایج آنها به سود مسلمانان بود؟

- به مدت ده سال بین قریش مکه و یاران محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، متارکه جنگ خواهد بود.

- از سال بعد، هر کس از یاران محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله که به قصد حج یا عمره و یا تجارت به مکه آید، جان و مالش در امان است.

- هر کس می‌خواهد به محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله بپیوندد و با او هم‌پیمان شود، چنان کند و هر کس می‌خواهد به قریش بپیوندد و با ایشان هم‌پیمان شود، چنان کند.

هفتم و هشتم هجری تعدادی از حاکمان محلی در گوشه و کنار شبه جزیره عربستان مانند عمان، بحرین، نجران، یمن و ... یا به اسلام گرویده و یا از طریق پیمان‌های سیاسی و پرداخت جزیه، تابع حکومت مدینه شدند.

فتح مکه و پیامدهای آن

حدود دو سال پس از پیمان حدیبیه، قریش و یکی از قبیله‌های هم‌پیمانانش، پیمان صلح را شکستند و تعدادی از افراد قبیله‌ای را که هم‌پیمان مسلمانان بود، به قتل رساندند. از این‌رو، پیامبر به سرعت نیروی ده هزار نفری را برای فتح مکه بسیج کرد. در رمضان سال هشتم هجرت مکه به صورت مسالمت‌آمیزی، آغوش خود را به روی سپاه اسلام گشود و کعبه از بت‌ها پاکسازی شد. پس از آن قبیله‌های اطراف آن شهر نیز به تدریج اسلام را پذیرفتند.

پس از پیمان صلح حدیبیه، نفوذ و گسترش اسلام در منطقه حجاز و سرتاسر شبه جزیره عربستان به‌طور قابل توجهی افزایش یافت و مسلمانان در موقعیت برتری قرار گرفتند. در چنین شرایط تاریخی بود که حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، سران امپراتوری‌ها و دولت‌های بزرگ را به اسلام دعوت کرد. برخی از منابع تاریخی نوشته‌اند که دعوت جهانی پیامبر از سال ششم هجری و پس از پیمان صلح حدیبیه آغاز گردید. از جمله گفته شده که در همین سال، سفیران رسول خدا، نامه‌های آن حضرت را به پادشاهان ایران، روم، گسّان، مصر و حبشه و رؤسای برخی قبیله‌های بزرگ عرب رساندند.

به هر حال، نامه‌های پیامبر به سران امپراتوری‌ها و دولت‌های بزرگ اگرچه با پاسخ مناسبی مواجه نشد، اما طی سال‌های

۱- محلی در ۲۲ کیلومتری غرب مکه بر سر راه جده

مورخان سال نهم هجری را سال وفود^۱ یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده‌اند. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام نمودند.

اعلان برائت از مشرکان

پدیده وفود و استقبال اکثر قبیله‌ها و طایفه‌های مهم شبه‌جزیره عربستان از حکومت اسلامی، پیامبر و مسلمانان را در موقعیتی قرار داد که برای نابودی شرک و بت‌پرستی اقدام کنند. بنابراین، با نزول سوره برائت (توبه) در آخرین ماه‌های سال نهم هجری، رسول خدا به علی علیه‌السلام مأموریت داد که برای ابلاغ سوره برائت عازم مکه شود. پس از آن مکه و خانه خدا، حرم اسلامی اعلام گردید که مشرکان حق ورود به آن و برگزاری حج را نداشتند. همچنین بت‌پرستان فقط چهار ماه فرصت داشتند که در شرک باقی بمانند. البته مشرکان هم‌پیمان با مسلمانان تا پایان دوره پیمان خویش، از این قاعده مستثنی بودند.

حجه الوداع

حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله در سال دهم هجری مراسم حج ابراهیمی را به همراه دیگر مسلمانان و یارانش برگزار کرد. در آن زمان عمده نگرانی آن حضرت مربوط به آینده امت اسلامی بود. از این رو، رسول خدا در پایان مراسم حج و پیش از آنکه حجاج از هم جدا شوند، در مکانی به نام غدیر خم، طی خطبه‌ای طولانی، مهم‌ترین وصیت خود را ایراد کرد. آن حضرت در این خطبه ضمن معرفی علی علیه‌السلام به جانشینی خویش، ختم نزول آیات قرآن و اتمام رسالت خود را اعلام کرد.

حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، سرانجام در ۲۸ صفر سال ۱۱ در مدینه از دنیا رفت و در یکی از اتاق‌های منزلش به خاک سپرده شد.

روش حکومتداری حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله
حکومتی را که پیامبر در مدینه بر پایه امت اسلامی بنیان نهاد، بسیار ساده و فاقد تشکیلات و سلسله مراتب گسترده بود. رسول خدا، کاخ و نگهبان شخصی نداشت و در دوران زمامداری او از تشریفات و تجملات مرسوم در دربار پادشاهان و سایر فرمانروایان خبری نبود. آن حضرت مسجدالنبی در مدینه را مرکز حکومتی خویش قرار داد و از آن جا به اداره امور می‌پرداخت. مسجد، مرکز عبادت، آموزش و انجام امور سیاسی، اداری و نظامی به شمار می‌رفت. پیامبر، در خیلی از مسائل حکومتی به ویژه جنگ و صلح، پس از مشورت با اصحاب و بر پایه خرد جمعی تصمیم‌گیری می‌کرد و از خود کامگی و استبداد اجتناب می‌ورزید. برای مثال، پیش از جنگ احد، با یارانش درباره چگونگی مقابله با مشرکان به مشورت پرداخت. با وجود آنکه نظر پیامبر بر آن بود که در مدینه با دشمن روبه رو شوند، اما تسلیم نظر اکثریت جوانی شد که می‌خواستند در بیرون از شهر با سپاه دشمن بجنگند.

سپاه و مدیریت امور نظامی

در حکومت پیامبر، جهاد و دفاع وظیفه تمام مسلمانی بود که توانایی انجام آن را داشتند. مسلمانان به خاطر حضور در سپاه و شرکت در جنگ حقوق نمی‌گرفتند، اما از غنیمت‌های جنگی سهم خود را دریافت می‌کردند. هزینه تأمین جنگ‌افزارهای نظامی مانند سلاح، اسب و سایر تجهیزات جنگی نیز به عهده جنگاوران بود. رسول خدا، همواره به نظم و آمادگی رزمی مسلمانان اهمیت می‌داد و بر تمرین‌های نظامی سپاه نظارت دقیق داشت. ایشان در تنظیم لشکر، شیوه متعارف آن عصر را به کار می‌بست و نیروهای نظامی را به پنج گروه: مقدمه، قلب، میمنه (سمت راست)، میسره (سمت چپ) و ساقه (عقبه) تقسیم می‌کرد.

۱- وفود، جمع وفد به معنی هیئت نمایندگی یا هیئت اعزامی است.

تعلیم و تربیت

تن از مسلمانان تعیین کرد. پیامبر مرتب معلمانی را برای تعلیم قرآن و احکام اسلام به سوی شهرها و قبایل مختلف می‌فرستاد. همچنین احادیثی از رسول خدا درباره لزوم کسب و علم و دانش نقل شده است.

اسلام تأکید فراوانی بر کسب علم و دانش دارد. رسول خدا نیز توجه خاصی به تعلیم و تربیت داشت و آن را در اولویت امور قرار داده بود. آن حضرت پس از جنگ بدر، شرط آزادی هر یک از اسیرانِ باسواد را آموزش خواندن و نوشتن به ده

فعالیت ۱۰

با یکدیگر همفکری نمایید و مضمون دو حدیث مشهور پیامبر را درباره علم آموزی، به فارسی بیان کنید.

را نداشت. تنها یک ویژگی ایشان را از دیگر مردم متمایز می‌ساخت و آن این بود که پروردگار او را برگزیده و وحی خویش را بر قلب آن حضرت نازل گردانیده بود. رسول خدا چهره‌ای گشاده و خنده‌رو و قلبی مهربان داشت. زیاد سخن نمی‌گفت و زبان به نفرین و دشنام و بدگویی نمی‌گشود. شنیده نشد که مسلمانی را لعن و نفرین کند. هرگز همسر یا اعضای خانواده خود را نیاززد و کم‌ترین بهانه را در عذرخواهی برای گذشت از خطا و گناه دیگران می‌پذیرفت. او بر دشمنان اسلام تاخت، اما پس از تسلیم شدن، با آنان به ملایمت رفتار کرد و در صدد انتقام‌جویی بر نیامد. برای نمونه پس از فتح مکه، هنگامی که قریش سر تسلیم فرود آوردند، از گناه آنان و ستمی که به او و پیرانش کرده بودند، درگذشت و فرمود: بروید، شما را آزاد کردم. زندگی پیامبر از جمله خوراک، پوشاک و مسکن او بسیار ساده بود. روایات متعددی در نکوهش زیاده‌روی در خوراک و پوشاک از آن حضرت نقل شده است. بیشترین خوراک ایشان چنانکه در روایات آمده است، نان جو و خرما بود. رسول خدا در کارهای خانه کمک می‌کرد و علاقه و رغبتی فراوان به پاکیزگی و نظافت داشت. قرآن از سجایای اخلاقی پیامبر، به‌عنوان اخلاق عظیم، اسوه و الگوی دیگر مردمان یاد کرده است.

منابع مالی و شیوه گردآوری و توزیع آن‌ها

زندگی اقتصادی مسلمانان در زمان رسول خدا، ساده بود و پیامبر با منابع مالی محدودی که در اختیار داشت به اداره امور می‌پرداخت. از جمله این منابع، غنایم جنگی، زکات (صدقات) و جزیه بودند. آیات قرآن چگونگی دریافت و توزیع این منابع را مشخص کرده بود. پیامبر برای گردآوری، حفظ و توزیع منابع فوق‌افزادی را برمی‌گزید. چهار پنجم غنایم جنگی میان جنگاوران تقسیم می‌شد و یک پنجم آن (خمس)، به خدا، رسول، خویشان او و یتیمان، فقیران و در راه ماندگان تعلق داشت. جزیه، مالیات سرانه‌ای بود که به مردان بالغ اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند، تعلق می‌گرفت. زکات را مسلمانان می‌بایستی پرداخت نمایند.

علاوه بر آن‌ها، پیامبر پس از آنکه مناطق یهودی‌نشین خیبر، فدک و تیماء را به جنگ گشود، به یهودیان ساکن آن مناطق اجازه داد، همچنان بر روی زمین‌های آن‌جا کشاورزی کنند و نیمی از محصول سالانه را به حکومت اسلامی بپردازند؛ اما حق تصرف در آن زمین‌ها از آن رسول خدا بود.

خلق و خوی رسول خدا

پیامبر در زندگی همدم و معاشر دیگران بود و هیچ‌گاه ادعای رفتارهای خارق‌عادت و برخلاف سیر طبیعی جهان

پرسش‌های نمونه

- ۱ زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و دینی استقبال مردم یثرب از اسلام و پیامبر را شرح و تحلیل کنید.
- ۲ هدف رسول خدا از برقراری پیوند برادری میان مسلمانان چه بود؟ و این اقدام چه نتایج عاطفی و اجتماعی داشت؟
- ۳ انگیزه و اهداف منافقان، سران یهودی و مشرکان مکه را از مخالفت و دشمنی با اسلام، مقایسه و نقاط اشتراک و تفاوت آن‌ها را بیان کنید.
- ۴ به نظر شما چرا بعد از فتح مکه، شرط مهاجرت به مدینه از شروط بیعت و مسلمانی برداشته شد؟
- ۵ منابعی را که در این درس از آن‌ها استفاده شده است، فهرست نمایید.